

7. Чендей І. Вибрані твори: В 2-х т. – Т. 2. Повісті / Іван Чендей. – К.: Дніпро, 1982. – 516 с.

Анотація. У статті розглядаються особливості поєднання норм літературної мови з діалектними формами, вживання тропів, побудови синтаксичних конструкцій, деталізованого відтворення дій та описів у епічному творчому доробку Івана Чендея.

Ключові слова: літературна мова, діалектизми, метафоризація, період, однорідні члени речення, інверсія.

Summary. Vas'kiv M.I. The stylistic peculiarities of the artistic works by Ivan Chendey. The article deals with the peculiarities of the comparing of the main points of literary language with dialect forms, of throps using, of sintaxis constructions building, of the detale expression of actions and descriptions in the epic artistic works by Ivan Chendey.

Key words: literary language, dialects, metaphorization, period, homogenous parts of sentence, inversion.

УДК 81'373.72

ВЕНЖИНОВИЧ Н.Ф.

ВІДОБРАЖЕННЯ ФІЗИЧНОГО ТА ЕМОЦІЙНО-ФІЗИЧНОГО СТАНУ ЛЮДИНИ У ФРАЗЕОЛОГІЗМАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Сучасні мовознавчі дослідження мають виражену антропоцентричну спрямованість. Науковці намагаються пояснити цілий ряд питань через призму свідомості людини, її ментальних особливостей: звичаїв, обрядів, вірувань тощо. У науковій літературі простежується презентація нових підходів до трактування, здавалося б, відомих істин. Зокрема це стосується й аналізу стійких виразів мови. Нині є багато праць, у яких учені намагаються заглибитися у джерела творення фразеологічних одиниць [1; 5-8; 10; 11; 13; 16-18; 20; 21 тощо], хоча на це була звернена увага мовознавців і дещо раніше [2; 3; 4 тощо]. Переглядаються також традиційні класифікації фразеологізмів, вони видозмінюються, або навіть замінюються новими. Захищено ряд дисертаційних досліджень, у яких по-новому розглядаються фразеологічні масиви різних мов, зокрема й української мови [9; 12; 14; 15 тощо].

У пропонованій статті ми ставимо собі за мету охарактеризувати стійкі вирази української мови, що відображають фізичний та емоційно-фізичний стан людини. Проблема видається нам актуальною, оскільки емоції супроводжують людину упродовж усього її життя та діяльності, отож відтворення їх у фразеологізмах становить неабиякий інтерес для науковців. Саме в такому аспекті зазначені мовні одиниці ще не були предметом окремого мовознавчого дослідження. Цілком погоджуємося з В.Кононенком, який стверджує, що “опрацювання народної лексики та фразеології, асоціативно-оцінних та експресивно-емотивних властивостей мови в світлі лінгвокультурології можливе лише із залученням живого мовлення, в тому числі діалектного, ненормованого, визначенням того сегмента семантики, що відтворює шар відповідних когнітивних понять і дескрипцій” [11,44]. Як зауважував І.Огієнко, “мова – не тільки простий символ розуміння, бо вона витворюється в певній культурі, в певній традиції. В такому разі мова – це найясніший вираз нашої психіки, це найперша сторожа нашого психічного я” [цит. за: 11, 43].

Джерельною базою нашого наукового пошуку слугував Словник фразеологізмів української мови [19, див. відповідні статті]. Услід за В.Д. і Д.В.Ужченками, під фразеологізмом розуміємо “відтворюване, цілісне за значенням, стійке за складом і структурою словосполучення” [21, 7].

Звернемо увагу, як відтворено у стійких виразах української мови різні прояви фізичного та емоційно-фізичного стану людини. Описуємо найбільш репрезентативні, на наш погляд, тематичні групи:

Тривога, страждання: *на душі у кого* – хто-небудь сповнений якимись почуттями, відчуває щось (і про добрі, і про недобрі почуття); комусь щось дуже не подобається – *душа сохне* у кого, від чого; хтось тривожиться, страждає – *не бачити світу* (одне із трьох значень); *вішати, повісити голову; п'явки (п'явка) ссуть (ссе) за серце (під серцем)* кого; *ссе (смокче) / зассало (засмоктало) під ложечкою* у кого, безос.; *кривавиться серце (душа)* чие (чия) у кого і без додатка; *ятриться серце (душа)* у кого, чие (чия) і без додатка; *ятрити (роз'ятрювати, розтроюджувати, розворушувати* і т. ін.) *незагойну (давню) рану в серці (в душі)*, чим викликати

переживання; *щемить /защеміло серце* чие, у кого і без додатка – і тут же антонімічне – хто-небудь відчуває піднесення, має добрий настрій; *спирає /сперло дух (віддих, груди і т.ін.)* кому і без додатка, безос.; *тенькнуло/тенькає в серці (в грудях)* кому і без додатка. **Впадання у великий відчай, стан сильного душевного потрясіння:** *аж рвати (дерти, скубти і т. ін.) на собі волосся (чуба); сам як не при собі; як сам не свій; світ в очах (перед очима) тьмариться (темніє, меркне, мутиться) / потьмарився (потемнів, померк, помутився); серце ниє (мліє, тліє і т. ін.), душа ниє (мліє, тліє і т. ін.)* чие (чия), у кого і без додатка (*серденько мліє*); *аж крається серце (душа)* чие (чия); *аж серце (душа) тремтить (трепече, трепечеться)* чие (чия); *аж холоне/захололо (захолонуло, похолонуло) серце (в серці); серце обкипає (закипає, обливається, сходить і т. ін.) / обкипіло (закипіло, облилося, зійшло і т. ін.) кров'ю* у кого, чие і без додатка; *аж холоне/захололо(захолонула, похолонула) душа* чие (чия); *досада бере (хапає) / взяла (вхопила)* кого і без додатка; *серце стигне (холоне) /прохололо (схололо)* чие, у кого і без додатка; *серце як (ледве, мало, трохи і т. ін.) не вискочить з грудей* у кого, чие і без додатка.

Хвилювання через безвихідність становища, безнадійність: *ухопитися руками за голову; валитися (летіти, падати) з рук у кого, рідко кому і без додатка; аж не тямитися від чого; сам (сама) себе не тямить (не пам'ятає); як (мов, ніби і т. ін.) громом ударило кого, безос.; як (мов, наче і т. ін.) хто кинув гарячого приску на кого; хоч під греблю; умлівати/умліти душею (серцем).*
Здивування, враження чимось: *як (мов, ніби і т. ін.) полум'ям обгорнуло/обгортає кого, безос.* Хтось дуже вражений чимсь, раптом відчув сильне збентеження, хвилювання і т. ін.; *перевертається/перевернулося в душі* у кого, кому – кого-небудь дуже вражає щось, хтось дуже хвилюється, страждає і т.ін.; *аж і очі на лоб (на лоба, рідше догори і т. ін.) лізуть/полізли* у кого, кому, чий – 1. Хтось виявляє велике здивування, дуже вражений чимсь. *Очі мало не вилізли на лоб.* 2. Хтось дуже напружується, важко працює, стомлюється. *Очі на лоба вилазять.* 3. Хтось відчуває страх, переляк, стає страшно комусь; *Аж очі рогом лізуть/полізли* перев. у кого, кому, чий; *як (мов, неначе і т. ін.) чемериці (тертого хрину і т. ін.) понюхав* – хто-небудь неприємно вражений чимсь, приголомшений, очманілий і т. ін.; *збракло повітря* кому, безос. – Комуś стало важко дихати від несподіванки, хвилювання, неприємних переживань і т. ін. *як (мов, ніби і т. ін.) неприкаяний*, перев. зі сл. *ходити, вештатись і т. ін.* – *не знаходячи собі місця, не знаючи, чим зайнятися // У стані душевного розладу; битися головою об стіни* – перебуваючи в стані розпачу, даремно докладати зусилля, щоб запобігти чомусь небажаному. *Битися головою об мур; бігати очима* – 1. Швидко переглядати, читаючи що-небудь; 2. Перебуваючи в стані збудження, поглядати на кого-, що-небудь, переводячи погляд з одного предмета на інший; *аж у землю вкипіти* – бути надзвичайно враженим, занепокоєним, схвилюваним чимось несподіваним, непередбаченим; *все кипить всередині в кого* – хто-небудь надзвичайно знервований, схвилюваний або обурений; *як (мов, наче і т.ін.) вритий*, зі сл. *стояти, стати* і под. *Приголомшений чим-небудь; як (мов, ніби і т. ін. на гарячій вугіллі, зі сл. бути, сидіти і под. У стані дуже сильного хвилювання, збудження і т. ін.; дертися на стіну (на стіни)* – бути в стані сильного збудження, відчаю і т. ін. **Ослаблення, знесилення від важкої роботи:** *Вибиватися/ вибитися з сил (з сили)* – слабнути, знесилюватися від тривалої, надмірної, напруженої роботи, хвороби тощо. *Вибитися з мочі (з моці); як (мов, наче і т. ін.) з воску (із гіпсу) виліплений* – надзвичайно блідий (про обличчя); *впадати/впасти в непам'ять* – непритомніти; *хоч живцем гинути (помирати)* – дуже погано себе почувати або перебувати в надто складних обставинах; *голова іде (ходить) / пішла (заходила) обертом (кругом, ходором і т. ін.)* чия, у кого, кому і без додатка – 1. У кого-небудь виникає стан запаморочення (від хвороби, болю, голоду і т. ін.). 2. Хто-небудь перебуває в стані приголомшеності відчуває розгубленість (від надміру вражень, численних турбот, справ і т. ін.). 3. Хто-небудь втрачає здатність розумно, тверезо міркувати, правильно оцінювати дійсність; *на грані* чого і без додатка, перев. зі сл. *бути* – близький до крайнього ступеня вияву чого-небудь (про стан людини); *двоїться в очах* у кого і без додатка – хто-небудь сприймає навколишнє нечітко, невиразно (перев. від виснаження, хвороби і т. ін.); *ледве (ледве-ледве) дихати* – 1. Дуже хворіти, тяжко нездужати. 2. Причаївшись, не виявляти себе; *дмухти і розсиплеться (похилиться, полетить і т. ін.)* на кого і без додатка – уживається для підкреслення надмірної фізичної слабості, виснаженості кого-небудь. *Дмухнути і розсиплеться. Дмухти і полетить за вітром; ледве (насилу) душа держиться (тримається) в тілі* у кого, чия – хто-небудь дуже слабкий, кволий, ледве живий; *помутніло/мутніє в очах* у кого, кому і без додатка, безос. – хтось перебуває в стані запаморочення, близькому до непритомності, недобре комусь. *Помутніло в голові; одур бере (хапає) /взяв (ухопив)* кого, грубо – 1. Хтось не знає, не може вирішити, що йому робити, як діяти. 2. Хтось втрачає свідомість, комусь стає погано; *не при пам'яті (пам'ятку)*, зі сл. *бути, перебувати* і под. – непритомний; *і голови не підвести* – стати фізично знесиленим, нездоровим, кволим і т. ін.; *ледве голову підводити/підвести* – бути фізично знесиленим, нездоровим; *слухати джмелів (чмелів)*, зневажл. – відчувати гул, шум в голові (перев. від удару); *як (мов) п'явки за серце ссуть* кого – кому-небудь дуже погано; *туман в (на)*

очах, перев. у кого – 1.Хто-небудь погано почуває себе від втоми, хвороби, хвилювання і т. ін. 2.У кого-небудь замріяний, невиразний погляд; *як (мов, ніби і т. ін.) сови ночували в голові* у кого, чий – хто-небудь відчуває сильний головний біль від втоми, безсоння і т.ін.; *не по собі* кому і без додатка – 1.Хто-небудь погано себе почуває, нездужається, нездоровиться комусь. 2.Кому-небудь незручно, ніяково або неприємно; *аж в очах рябіє* у кого, в чіїх і без додатка, безос. – 1.Хто-небудь втрачає здатність нормально бачити щось через надмірність яскравих фарб, світла, строкатість і т. ін. 2.У кого-небудь настає стан перенапруження; *хоч сокиру вішай* – немає чим дихати, дуже душно; *як (мов) п'яний* – 1.Хто-небудь перебуває у стані напівсвідомості, запаморочення. 2.Зі сл. *іти, хилитися* і т. ін. – у різні боки, сторони; *рішитися (позбутися) розуму (ума, глузду)* – втратити здатність нормально мислити, діяти і т. ін., збожеволіти.

Страх, переляк: *Волос в'яне (зав'яв)* у кого і без додатка – кому-небудь стає страшно, моторошно від чогось; *серце опинилося в п'ятах* перев. у кого – хтось дуже злякався; *труса празнувати*, жарт. – відчувати страх, лякатися, боятися; *цокотіти(цокотати, цокати) зубами* – тремтіти від холоду, страху і т. ін. *Дзвонити зубами. Лякати зубами. Сікти зубами; аж шкура (шкіра) терпне* у кого, на кому і без додатка – кого-небудь охоплює почуття великого страху; *дух у п'яти ховається (лізе, заходить і т. ін.)/сховався (заліз, зайшов і т. ін.)* у кого і без додатка – хто-небудь дуже боїться, втрачає від страху здатність реально мислити. *Увійшов аж в п'яти дух*, діал.; *душа перетліла (перемліла)* у кого і без додатка – хто-небудь настраждався, знемігся від почуття тривоги, страху, туги і т. ін.; *обдавати/обдати жаром (морозом, холодом і т. ін.)* кого – викликати у когось стан сильного хвилювання, збентеження, переляку і т. ін. *Обдавати морозом спину (все тіло)* чії (чїє); *обмиватися/обмитися холодним потом* – дуже хвилюватися, переживати (від почуття страху, несподіваного переляку, у передчутті чогось невідомого, неприємного і т. ін.). *Обливатися потом. Облитий холодним потом; аж око в'яне* від чого і без додатка – стає страшно, моторошно і т. ін. від чого-небудь; *і аж в (на) душі (на серці, у грудях, у п'ятах і т. ін.) похололо (похолонуло)* у кого, кому, безос. – стало комусь страшно, моторошно від сильного хвилювання, раптового переляку тощо; *серце падає (обривається)/впало (обірвалося)* у кого, чїє і без додатка – хто-небудь завмирає від раптового переляку, тривоги; *як (мов, ніби і т. ін.) комашки полізли (поповзли) по спині* у кого – хто-небудь відчув страх, сильне збентеження і т. ін. *Комашки забігали під шкірою; коти шкребуть на серці* в кого і без додатка – хто-небудь хвилюється, перебуває в стані тривоги, неспокою; не мати спокою від кого-, чого і без додатка – постійно перебувати в стані тривоги, напруження і т. ін., переживати; *душа в п'яти (п'ятки) тікає (опускається, ховається і т. ін.)/втекла (опустилася, сховалася і т. ін.)* чия, у кого і без додатка – хто-небудь раптово відчуває сильний переляк, комусь стає страшно. *Душа вже й в п'ятах (у п'ятках). Душа заглядає в п'ятки; ні живий ні мертвий* – 1.Дуже наляканий, вражений, приголомшений, спустошений. 2.Сповнений горя, засмучений. 3.Дуже ослаблений фізично; *аж жижки трясуться(трусяться, тремтять, дрижать і т. ін.)/затряслися, (затремтіли, задрижали і т. ін.)* у кого і без додатка – 1.Хто-небудь має сильне бажання до чогось. 2.У кого-небудь з'являється почуття страху перед кимсь-, чимсь; *аж за жижки сіпає* кого, у кого, безос. – хто-небудь має сильне бажання до чогось; *аж шкура труситься* у кого і без додатка- хто-небудь має сильне бажання до чогось.

Душевна спустошеність, байдужість: *спопеліти серцем* – дуже змучитися, стати душевно спустошеним, байдужим до всього через важкі страждання, випробування і т. ін. *Спопелілий серцем; порожньо в серці (на душі, в душі і т. ін.)*, перев. чїєму (чїїй) – відчувається байдужість до всього, байдуже комусь; *світ не милий (не любий)* кому – хто-небудь зневірився, відчув байдужість, відразу до життя. *Світ не мил. Життя не миле; з важким (нелегким) серцем* – у гнітючому стані, в тривозі, у передчутті чогось неприємного.

Поганий настрій, зневіра, хвороба, втрата надії: *як (мов, неначе і т. ін.) не при собі* – 1.У поганому настрої, у стані сильного душевного розладу. 2.Психічно хворий; *тягар ліг (упав) на серце (на груди)* кому, чїє (чїї) – хто-небудь зазнав душевних страждань, перебуває у стані пригнічення, тривоги, неспокою; *тяжко на душі* кому, в кого – хто-небудь дуже сумний, з гнітючим настроєм, у важкому психологічному стані; *занепадати(падати)/занепасти (упасти) духом* – зневіритися в чомусь, втрачати надію; *посипати (присипати) голову попелом*, книжн. – вдаватися в тугу, в розпач, втрачати мужність, надію, картати себе, журитися і т. ін.; *холодна жаба сидить під серцем* у кого – кого-небудь охоплює почуття чогось поганого, неприємного; *ноги не слухають (не слухаються)* кого і без додатка – хто-небудь втрачає здатність нормально рухатися або стояти через утому, виснаження, старість, переживання і т. ін.; *як (мов, немов і т. ін.) прив'язаний* – 1.Нерухомий, заціпенілий і т. ін. 2.Зі сл. *іти, бути* і т. ін. 3.До кого-, чого-небудь; *ноги (п'яти, ступні) прикипають (прирастають)/прикипіли (приросли)* перев. чїї, до кого – хто-небудь не може зрушити з якогось місця, йти далі або уповільнює ходу; *як у вогні* – у нестерпних фізичних або моральних муках; *дух займається (забивається, затинається і т. ін.)* в кого, кому і без додатка – стає важко дихати від хвилювання, сильного душевного

потрясіння і т.ін. *Дух у грудях затнувся; аж у середині все обертається* у кого і без додатка – стає сумно, важко, неприємно і т. ін. комусь; *валитися (падати)/звалитися з ніг* – 1. Втрачати здатність триматися на ногах через хворобу, втому, сміх і т. ін. 2. Тільки недок. Знесилюватися, знемагати, дуже втомлюватися, виснажуватися від чого-небудь; *валитися (падати) від вітру* – бути знесиленим, дуже виснаженим, слабим. *Так від вітру і валиться. Хилитися від вітру; виходити (відходити, відбігати) ноги* – втомитися від довготривалого ходіння.

Докори сумління, сором: *пекти руку (руки)* – викликати докори сумління, почуття сорому, переживання і т. ін.; *мало крізь землю не провалився* – хтось відчув великий сором, незручність у зв'язку з чимсь. *Мало крізь землю провалитися; совість мучить* кого і без додатка – хто-небудь відчуває гризоту, сором за свою провину, несправедливість і т. ін.; *сором їсть (криє) очі* чиї, кому і без додатка – хтось мучиться, страждає від докорів совісті, кому-небудь дуже соромно.

Туга, нудьга: *на місяць вити*, зневажл. – нудьгувати, тужити; *де (куди) дівати/діти (подіти) себе*, зі сл. *не знати* – як уникнути нудьги, бездіяльності, відчуття тривоги, біди і т. ін.; *де (куди) діватися/дітися (подітися)*, зі сл. *не знати* – чим зайнятися, щоб уникнути нудьги, апатії, почуття самотності і т. ін.; *сохнути з нудоти* – дуже томитися, нудьгувати; *убитий (прибитий) горем* – засмучений, пригнічений тугою, стражданням і т. ін. *Як (мов, наче, неначе і т. ін.) убитий (забитий)* – 1. зі сл. *спати*. Міцно. 2. Дуже засмучений, пригнічений чим-небудь. *Як (мов, ніби і т. ін.) скупаний у мертвій воді* – пригнічений, сумний, невеселий. *Як (мов, наче і т. ін.) до землі прибитий* – невеселий, зажурений, мовчазний, з похиленою головою тощо. *Як (мов, наче і т. ін.) поламаний* – 1. зі сл. *такий*. Болісно змучений; розбитий. 2. що. Дуже. *Як (мов, наче і т. ін.) курчат (усі шляхи) погубив* – хто-небудь розгублений, має розпачливий вигляд і т. ін. *Очі туманом заходять* перев. чиї – хтось стає зажуреним, сумним. *Аж очі обараніли* чиї, у кого і без додатка – хтось має вигляд утомленої, нетямущої й т. ін. людини. *Як (мов, наче і т. ін.) у воду опущений* – дуже похмурий, зажурений, сумний і т. ін. хто-небудь; приголомшений, засмучений. *Як (мов, неначе і т. ін.) кип'ячем обпарено* кого, безос. – хтось раптом став сумний, мовчазний, приголомшений і т. ін. *Як (мов, наче і т. ін.) холодною водою облитий* – розгублений, пригнічений, приголомшений і т. ін. *Мов облитий зимною водою. Ледве (насилу) ноги несуть (носять)* кого і без додатка – хто-небудь дуже втомлений, виснажений від роботи, старості, переживань і т. ін. *Як (мов, ніби і т. ін.) чорна хмара (туча)* – дуже сумний, похмурий, невеселий, невдоволений.

Душевне піднесення, добрий настрій: *в ударі*, зі сл. *бути, перебувати* і т. ін. – у стані душевного піднесення, натхнення, у піднесеному настрої; *як (мов, ніби і т. ін.) хто на сто коней висадив* кого – хто-небудь перебуває у піднесеному настрої; *не чути (не відчувати) землі під собою (під ногами)* – 1. Бути у надзвичайно піднесеному стані. 2. З дієсл. руху. Уживається для підкреслення швидкого, енергійного бігу або ходи, дуже, надзвичайно швидко. 3. Переживати сильний страх; *чути (відчувати) крила за плечима* – бути сповненим натхнення, душевного піднесення, сили і т. ін.; *відкривається/відкрилося друге дихання* у кого і без додатка. *Відчувається приплив нових сил; аж душа (серце) радіє (радується)* у кого і без додатка – хто-небудь дуже задоволений чимсь, відчуває радість, насолоду, втіху від чогось; *душа стала на місце* чия – хто-небудь заспокоївся, перестав тривожитися, хвилюватися; *як (мов, немов і т. ін.) удруге знову на світ народився* – хто-небудь відчуває душевний спокій чи має добре самопочуття після страждань, переживань, фізичних мук і т. ін.; *на сьомому небі*, перев. зі сл. *бути, відчувати себе* і т. ін. – дуже задоволений, радісний, безмежно щасливий, у стані небувалого піднесення; *аж наче (неначе і т. ін.) світ вгору піднявся* кому – у кого-небудь поліпшився настрій, самопочуття і т.ін.; *і аж наче світ поширшав (роз'яснився, просторішав)* кому – хто-небудь відчув радість, легкість через приємні події, обставини і т. ін.; *заграло серце* чие, у кого – хто-небудь відчув радість, піднесення, задоволення і т. ін.; *тане серце* чие, у кого і без додатка – хто-небудь сповнюється приємними почуттями; *ростуть/виросли крила* в кого – хто-небудь перебуває у стані піднесення, відчуває прилив сили, енергії, натхнення і т. ін. *Ніби крила вирости; перехоплює/перехопило дух* кому, у кого – когось охоплює сильне почуття хвилювання, захоплення і т. ін.; *прокидається/прокинулося серце, прокинулася душа* у кого, чие, чия – хто-небудь знову відчуває інтерес до життя; *вibriкувати гопки*, прост. – дуже радіти; *опанувати/опанувати себе (рідко собою)* – долати вияв почуттів, емоційне піднесення, переживання і т. ін.; *заспокоюватися; перемагати/перемогти себе (своє серце)* – тамувати в собі які-небудь почуття, емоції і т. ін., боротися з якимсь станом; *охолодити (остудити) серце (голову, душу і т. ін.)* чим – збавити силу вияву почуттів, вгамувати запал; *прибрати себе до рук* – зусиллям волі заспокоїтися, повернутися до стану нормального сприйняття.

Проведене дослідження дало можливість доторкнутися до найтонших струн людських почуттів, спостерегти широку палітру мовних виражальних засобів, за допомогою яких люди виражають свій фізичний та емоційно-фізичний стан. Ключовим словами виступають: *голова, душа, дух, очі, серце, руки, ноги, п'ята* тощо. Найчастіше ми спостерігаємо стійкі вирази, де стрижневі слова – *душа, серце, голова*. Це й не дивно, адже всі наші почуття, переживання

проходять саме через душу, голову, серце – те найважливіше, що формує наше єство як особистість. Зафіксований фразеологічний матеріал дав змогу точніше відтворити основні ментальні риси українців – це вміння переживати, страждати і радіти, вміння переборювати страх. Яскраво відтворено у фразеологізмах сильне душевне потрясіння, здивування, враження від чогось, переляк, докори сумління, сором тощо. Упродовж віків українці витворили неповторну фразеологічну картину світу, важливим сегментом якої, без сумніву, є стійкі вирази на позначення фізичного та емоційно-фізичного стану людини. Відібраний матеріал стане поштовхом до подальших поглиблених студій над безмежною українською мовною скарбницею.

Список використаних джерел

1. Баран Я.А. Фразеологія: знакові величини. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Баран Я.А., Зимомря М.І., Білоус О.М., Зимомря І.М. – Вінниця: Нова книга, 2008. – 255 с.
2. Бойко В.М. Структурно-граматична характеристика ад’єктивних фразеологічних одиниць з анімалістичним компонентом / В.М.Бойко // Мовознавство. – №3 (135). – 1989. – С.50-54.
3. Буслаев Ф.И. Русские пословицы и поговорки, собранные и объясненные / Ф.И. Буслаев. – М., 1954. – 457 с.
4. Демський М.Т. Деривація фразем на базі слів та вільних синтаксичних конструкцій / М.Т.Демський // Мовознавство. – №1(127). – 1988. – С.37-45.
5. Гамзюк М.В. Культурологічний аспект емотивності фразеологічних одиниць німецької мови / М.В.Гамзюк // Науковий вісник КНЛУ. – Вип.2. – К., 2000. – С.49-58.
6. Добролюбова Г.М. Лінгвістична та культурологічна специфіка використання “кольорових” фразеологізмів / Г.М.Добролюбова // Мова і культура (Науковий щорічний журнал) – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2003. – Вип.6. – Т.ІІІ. – Ч. I. – С.198-204.
7. Жайворонок Віталій. Знаки української етнокультури. Словник-довідник / Віталій Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
8. Жайворонок Віталій. Українська етнолінгвістика. Нариси / Віталій Жайворонок. – К.: Довіра, 2007. – 262 с.
9. Каракуця О.М. Фразеологізми української мови з компонентом *душа* (структурно-семантичний, ідеографічний, лінгвокультурологічний аспекти): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 “Українська мова” / О.М.Каракуця. – Харків, 2002. – 19 с.
10. Кононенко Віталій. Концепти українського дискурсу. Монографія/Віталій Кононенко. – Київ – Івано-Франківськ: Плай, 2004. – 248 с.
11. Кононенко Віталій. Мова у контексті культури. Монографія / Віталій Кононенко. – Київ – Івано-Франківськ, 2008. – 390 с.
12. Краснобаєва-Чорна Ж.В. Концепт *життя* в українській фраземіці: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец.10.02.01 “Українська мова” / Ж.В.Краснобаєва-Чорна. – Дніпропетровськ, 2008. – 20 с.
13. Левченко О.П. Фразеологічна репрезентація світу / О.П.Левченко // Мовні і концептуальні картини світу: збірник наукових праць. – К., 2002. – С.307-315.
14. Мельник Л.В. Культурно-національна конотація українських фразеологізмів: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 “Українська мова” / Л.В.Мельник. – Донецьк, 2001. – 18 с.
15. Прадід Ю.Ф. Проблеми фразеологічної ідеографії (на матеріалі української і російської мов): автореф. дис. на здобуття наукового ступеня доктора філол. наук: спец.10.02.01 “Українська мова”, 10.02.02 “Російська мова” / Ю.Ф.Прадід. – Дніпропетровськ, 1997. – 34 с.
16. Селіванова Олена. Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія / Олена Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
17. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Підручник / Олена Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712 с.
18. Скаб Марія. Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери. Монографія / Марія Скаб. – Чернівці: Рута, 2008. – 560 с.
19. Словник фразеологізмів української мови [уклад. В.М. Білоноженко та ін.] – К.: Наук. думка, 2003. – 1104 с.
20. Ужченко В.Д. Нові лінгвістичні парадигми “концепт – фразеологізм – мовна картина світу” / В.Д.Ужченко // Східнослов’янські мови в їх історичному розвитку: збірник наукових праць. – Запоріжжя, 2006. – С. 146-151.
21. Ужченко В.Д. Фразеологія сучасної української мови. Підручник / Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. – К.: Знання, 2007. – 494 с.

Анотація. Стаття присвячена дослідженню стійких виразів української мови на позначення фізичного та емоційно-фізичного стану людини. Авторка доходить висновку про те, що зазначені фразеологічні одиниці є одним із найбільш вагомих сегментів української фразеологічної картини світу. Саме в таких мовних виразах найяскравіше відтворені важливі ментальні риси українців.

Ключові слова: фразеологізм, українська фразеологічна картина світу, ментальні риси.

Summary. The article deals with the study of Ukrainian set phrases denoting physical and emotional-physical state of man. The author concludes that borrowed phraseological units are among the most significant segments of Ukrainian World Model. It is in these language phrases that the most important mental features of Ukrainians are most vividly expressed.

Keywords: phraseologism, Ukrainian phraseological world model, mental features.

УДК 408. 57:8-1

ВИШНЕВСЬКА Г.Б.

ЕПІТЕТИ НА ОЗНАЧЕННЯ ДЕМОНОЛЕКСИКИ У “ЛІСОВІЙ ПІСНІ” ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Важливою ланкою гуманітарних наук, яка дає цінний матеріал для вивчення історії духовної культури народу, є українська демонологія. Її наукове дослідження як складової слов'янської міфології розпочалося з середини ХІХ століття. Студіювали демонологічне такі науковці: М. Костомаров, . Максимович, О. Потебня, М. Сумцов, О. Афанасьєв. О. Веселовський, І. Вагилевич, К. Шейковський, О. Кольберг, В. Шухевич, В. Гнатюк, А. Онищук, Б. Грінченко, І. Нечуй-Левицький та ін. Проте аналіз вони здійснювали переважно в етнографічному плані. Лінгвісти зацікавилися українською демонологічною лексикою значно пізніше. Предметом їхньої уваги стали походження, мотиви номінації, творення, функціонування демонологічних назв. Останнє особливо привертало увагу в художніх текстах.

Одним із яскравих зразків щодо насиченості демонолексикою є “Лісова пісня” Лесі Українки. Сама авторка говорила, що породила цей твір туга за рідним краєм, за казкою дитинства, що вводила колись її, маленьку дівчинку, у химерний світ української міфології з мавками, русалками, перелесниками. Драма-феєрія вражає не лише ідейно-тематичним спрямуванням, але й багатством образних засобів, ужитих в ній.

Незважаючи на велику кількість праць, присвячених тропам, зокрема епітету (О. О. Потебня, О. М. Веселовський, І. Р. Гальперін, Р. П. Зорівчак, Ю. М. Скребнєв, О. М. Мороховський, В. А. Кухаренко, А. К. Мойсієнко, Н. В. Слухай, Т. П. Вільчинська та ін.), деякі проблеми ще не одержали належного висвітлення.

У межах нашого дослідження актуалізується насамперед зацікавлення епітетами, що характеризують демонічну лексику, а саме хтонічні лексеми “русалка” і “мавка”. Адекватне вираження когнітивної сутності епітетів дозволить точніше охарактеризувати не тільки їх тропеїчний статус, але також їх дискурсивну специфіку.

Епітет (грец. *epitheton* – прикладка) – один із основних тропів поетичного мовлення, призначений підкреслювати характерну рису, визначальну якість певного предмета або явища і, потрапивши в нове семантичне поле, збагачувати це поле новим емоційним чи смисловим нюансом. Як епітети переважно вживаються прикметники, що переводять свої другорядні лексичні значення на основні, чим вони відрізняються від звичайних означень. Крім оригінальних епітетів, віднайдених автором, у художніх творах функціонують і постійні епітети або епітети літературного чи фольклорного походження. У ролі епітетів можуть виступати й інші частини мови, зокрема іменник, вживання якого посилює процес метафоризації епітета [2, 245]. Вчені розрізняють епітети, в яких слова вжиті в їх прямому значенні і епітети метафоричні, метонімічні, гіперболічні, іронічні (П. Волинський), синкретичні (О. Веселовський) [7, 250]. Словесний образ (епітет) можна розглядати як такий, що зрідні художньому образу в широкому розумінні, – “особливій формі естетичного освоєння світу” [3, 92]. Зважаючи на значеннево-функціональний характер епітета, О. Потебня вказував на подвійний зв'язок його з означуваною лексичною одиницею: а) коли епітет береться з нового спостереження над явищем і не має нічого спільного з етимологією означуваного слова; б) епітет узгоджується з уявленням (етимологічним значенням) означуваного. У другому випадку йдеться про постійний (народнопоетичний, традиційний) епітет